

*Павлушенко С. М. ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0001-6222-0656>*

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИРОДИ ФРУСТРАЦІЇ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті проаналізовано процес формування теорії фрустрації в контексті різних психологічних напрямків і шкіл; виокремлені основні теорії фрустрації в теорії і практиці психологічної думки; досліджено різні підходи до тлумачення феномену фрустрації; розкрито погляди на значення фрустраційної толерантності як стійкості до впливу фрустраторів.

Ключові слова: фрустрація; фрустратор; фрустраційна ситуація; фрустраційний поріг; фрустраційна толерантність.

Вступ. Специфіка діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України зумовлює потребу розвитку стійкості до фрустрації. Реакція розвідника на цей психологічний стан залежить від рівня фрустраційної толерантності розвиток якої залежить від індивідуально-психологічних якостей особистості, які створюють стійкість до фрустраторів і дозволяють легше адаптуватися до несприятливих факторів бойової обстановки, рівня професійної підготовки та службового досвіду. Негативний вплив та деструктивний характер фрустрації на ефективність виконання завдань за призначенням особовим складом розвідувальних груп спеціального призначення Сил спеціальних операцій вимагають дослідження природи фрустрації. Отже метою статті є ретроспективний аналіз процесу формування теорії фрустрації в контексті різних психологічних напрямків і шкіл, розгляд різних підходів до тлумачення феномену фрустрації та формування фрустраційної толерантності

Теоретичне підґрунтя. Для дослідження фрустраційного фактора у професійній діяльності фахівців різних видів діяльності особливе значення має розгляд суб'єктивного відображення фруструючих впливів, здійснений у сфері інженерної психології (Н.Завалова, В.Пономаренко); загально-концептуальні розуміння фрустрації як соціально-психологічного явища (Д.Майєрс,

В.Циба); поведінкове тлумачення фрустрації (Р.Баркер, Л.Берковіц); тлумачення фрустрації у руслі психології діяльності (В.Бодров, М.Левітов); розгляд фрустрації у дискурсі патопсихології (Б.Зейгарник, В.М'ясищев); аналіз фрустраційних проявів у педагогічній діяльності (Е.Кіршбаум, С.Сулейманова, О.Холодова, М.Вовк); розробки засобів емпіричного дослідження фрустрації (С.Розенцвейг, Н.Тарабріна, О.Хміляр); дослідженні фрустраційної толерантності (А.Большакова, Н. Чижиченко).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Результати і обговорення. Феномен фрустрації досліджується з початку ХХ ст. і до сьогодення. Поштовхом для дослідження цього феномену послужили роботи З.Фрейда, який на початку ХХ ст. визначив фрустрацію як “відсутність задоволення потреби або бажання з боку материнської фігури, яка виникає при блокуванні досягнень особистих цілей”[1,156]. Тобто фрустрація розглядається ним, як “своєрідний психічний стан, що потенційно провокує виникнення серії серйозних проблем, які у результаті можуть вилитися у психічні захворювання і викликати серію неврозів”[2,12].

Питання психології

Зазначене вихідне положення відразу знайшло своїх опонентів серед німецьких та американських психоаналитиків, які були сучасниками З. Фрейда. Так К.Хорні наголошує, що неврози виникають з причин розладів у людських відносинах та заперечує положення про наперед визначену схильність до психічних захворювань, як безпосередній наслідок фрустрації[3,2]. У свою чергу Е.Фром зосереджує свою увагу на зв'язку індивіду з зовнішнім світом та розглядає фрустраційну поведінку у якості своєрідного способу досягнення визначеної мети[4,26]. Відомий психотерапевт, учень З. Фрейда В.Франкл розглядає фрустрацію, як наслідок відсутності сенсу життя та застосовує термін “екзистенційної фрустрації”, як кризу ціннісних орієнтирів [5,111].

У 30-40 роки ХХ ст. у розвитку психологічної думки спостерігається загальна тенденція до інтеграції ідей психоаналізу та біхевіаризму. В рамках такої інтеграції в психології починають з'являтися самостійні дослідження теорій фрустрації: Саме цей період, на наш погляд можливо вважати активним теоретико-методологічним етапом дослідження природи фрустрації.

Так *теорія фрустраційної фіксації*, сформульована Н.Майером базується на запереченні ствердження, що будь яка поведінка мотивована: “поведінка фрустрованої людини не має мети, тобто втрачає цільову орієнтацію”. Дослідник стверджує, що “поведінка в стані фрустрації характеризується унікальною бідністю і ця бідність відрізняє її від вмотивованості”[6,480]. В цілому фіксаційна поведінка відрізняється від мотивованої відсутністю спрямованості до мети, деструктивністю, компульсивністю, приводить до більш сильного напруження та більш сильної фрустрації, покарання посилює стан фрустрації, навченість блокується[6,482].

Теорію фрустраційної регресії сформулювали німецькі дослідники Р.Баркер, Т.Дембо, К.Левін, які вважали, що фрустрація “виникає, коли поведінка переривається до її завершення, тобто до досягнення поставленої перед людиною мети”[7,548]. Наслідком сильної фрустрації є регресія, а фрустраційна

ситуації, які супроводжуються емоційними змінами та неочікуваними внутрішніми та зовнішніми бар'єрами на шляху до досягнення мети, ведуть до змін поведінки [8, 36].

Основні концептуальні положення *теорії фрустрації – агресії* уперше були викладені у роботі “Фрустрація та агресія” Дж.Долларда, Н.Міллера, Л.Дуба, О.Маурера, Д.Сирса, яка була надрукована в США в 1939 році. Згідно цієї концепції, кожна цілеспрямована дія при зіткненні з факторами, які ускладнюють або повністю виключають її виконання та досягнення мети визиває агресію. Авторами роботи стверджувалося, що фрустрація завжди прямо приводить до агресії та агресія завжди є результатом фрустрації. При цьому вирішальне значення, яке спонукає до агресивної поведінки мають три фактори: ступень очікуваного задоволення від поставленої мети, сила перешкод на шляху до досягнення мети, кількість послідовних фрустрацій[9,39].

Пізніше Н.Міллер переглянув теорію фрустраційної агресії й вніс виправлення у її перше положення. Відповідно до цих змін “фрустрація є причиною різних моделей поведінки, а агресія – лише одна із них”.

Вагомий внесок у дослідження феномену фрустрації зробив С.Розенцвейг. Фрустрація, на його думку, має місце у тих випадках, коли організм зустрічає більш-менш непереборні перешкоди або обструкції на шляху до задоволення якої-небудь життєвої потреби.

Вчений розмежував типи фрустрації на первинну та вторинну, зробив класифікацію реакцій на фрустраційну ситуацію (за типами і напрямками), виділив три рівня психологічного захисту організму в ситуації фрустрації (імунологічний, автономний, кортикальний) та ввів поняття фрустраційної толерантності, як стійкості до фрустраційних ситуацій[10]. Зазначена теорія отримала логічне продовження в оформленні методики діагностики фрустраційних реакцій “Р-Ф тесті”.

Умовно другу половину ХХ ст. можна вважати початком експериментального періоду дослідження феномену фрустрації. На думку вітчизняної дослідниці С.Прахової

Питання психології

зазначені відносно самостійні підходи теорії фрустрації дали поштовх для подальших експериментальним дослідженням, які в своїй більшості були інтегровані в загальну концепцію поведінкової психології. Роблячи ретроспективний аналіз лабораторних досліджень науковець акцентує нашу увагу на найбільш значущих дослідженнях другої половини ХХ ст.:

С.Брітт і С.Джанус досліджуючи феномен фрустрації виділили дві її складові: фрустраційну ситуацію та фрустраційну реакцію. При цьому сама фрустрація розглядається з точки зору перешкод, що напругу пов'язані з емоціями, напругою, конфліктами, гальмуванням діяльності та агресією;

С. Саргент наголошує, що фрустрація викликає зміни поведінки, у реакції на фрустрацію центральне місце займають емоції та правильна інтерпретація ситуації;

Дж. Браун та І. Фарбер визначають фрустрацію, як результат умов, при яких очікувана реакція або гальмується, або попереджається. В якості проміжної змінної вони розглядають емоції;

А. Маслоу розглядає фрустрацію в контексті дослідження мотиваційної сфери особистості, зазначаючи, що в основі фрустрації знаходиться небезпека зриву задоволення базових потреб організму;

Г. Ліндзєя і Г.Рікена своїми лабораторними дослідженнями довели, пряму залежність сили фрустрації від соціальної значущості мотивів;

А. Амсел у своїх дослідженнях розглядає фрустрацію в рамках теорії навчання та досліджує фрустраційні ситуації через призму надій на винагороду, які в результаті не виправдовуються [11,78]. Це лише основні дослідження, які наочно свідчать про інтерес психологів до досліджуваного нами феномену.

Поступово в другій половині ХХ ст. інтерес до природи фрустрації західних і американських психологів згасає. Разом з тим у цей період ініціатива розробки визначеної проблеми перейшла до радянських дослідників, які вивчали проблему фрустрації в рамках системно-діяльнісного підходу

(М.Левітов, 1967; Л.Божович, 1968; Б.Ананьєв, 1969; Ф.Василюк, 1984; Є.Ільїн, 1987; А.Налчаджян, 1988; та ін.)

По праву теоретиком концепції фрустрації, як психічного стану особистості вважається М.Левітов. У своїй праці “Фрустрація, як один з видів психічних станів” науковець визначає фрустрацію, як “стан людини, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки та який визивається об'єктивно непереборними (або такі, що сприймаються суб'єктивно) труднощами на шляху до досягнення мети або до вирішення задачі”[12, 118].

У свою чергу стан фрустрації у людини, на переконання Б. Ананьєва визивається гострими критичними ситуаціями (фрустраторами) та розглядається, як складна цілісна реакція на бар'єри, які блокують діяльність. Зазначені бар'єри у більшості випадків виникають в наслідок порушення “соціальних зв'язків особистості, ломки соціального статусу та перешкод до виконання соціальних ролей, соціальних та моральних втрат. Разом з тим динаміка стану залежить від структури особистості[13,270].

На нашу думку окремої уваги заслуговує дослідження фрустрації в рамках аналізу подолання критичних ситуацій Ф.Василюка, який вважає, що необхідним ознаками фруструючої ситуації є “наявність сильної вмотивованості досягти мети (задовільнити потреби), а також перешкоди, які заважають цьому досягненню”. У зв'язку з цим він класифікує фруструючі ситуації по “характеру фруструємих мотивів та характеру бар'єрів” [14,270].

А.Налчаджян, зосереджуючи свою увагу на психологічному самозахисті, також розглядає проблему фрустратора (блокуючого фактору), фрустрування (процес впливу фрустратора на людину) та фрустрації (внутрішній стан, який виникає у людини під впливом фрустратора). У своєму дослідженні науковець наголошує: по-перше, що для кожної особистості існує оптимальний рівень фрустрації, який сприятливо впливає на процес її формування; по-друге інтенсивність захисних процесів особистості напругу

Питання психології

залежить від інтенсивності заблокованого мотиву та сили фрустрації[15,9].

Л.Божович досліджуючи дитячу психологію та розглядаючи критичні періоди у вихованні дитини наголошує про зміни у поведінці дитини, які настають в наслідок фрустрованості, яка виникає у наслідок “скорочення або повного позбавлення можливості задовольнити свої потреби”. Разом з тим вчена наголошує про необхідність розрізняти фрустрацію потреби, яка пов’язана з насильницьким придушенням соціальними вимогами (від кого би вони не виходили – від оточуючих людей або самого суб’єкту), а також ти випадки, коли потреби не задовольняються внаслідок відсутності у суб’єкта відповідних засобів їх задоволення[16,2].

Вивчаючи психофізіологію станів людини Є.Льїн розглядає фрустрацію в двох значеннях: як акт блокування поведінки, спрямованої на досягнення значимої цілі, або як емоційний стан людини, який виникає у наслідок незадоволення сильної потреби. Терміном фрустраційна напруженість, дослідник визначає “інтенсивність прояву психофізичних механізмів адаптації організму до фруструючих умов”[17,149].

Сучасний етап дослідження феномену фрустрації серед вітчизняних вчених характеризується збільшенням кількості праць, присвячених дослідженню проявів фрустрації у професійній діяльності, вивченню фрустраційних станів та реакцій, формування фрустраційної толерантності, але вони, як правило мають вузько спеціалізований та міждисциплінарний характер та стосуються в основному формуванню фрустраційної толерантності (Н.Божок, О.Холодова, Н.Чижиченко, І.Назаренко, С.Прахова та А.Шамне).

Так О.Холодова досліджуючи психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих вчителів приходиться до висновку, що учителям-початківцям властива нерозвиненість фрустраційної толерантності як здатності до долання бар’єрів, що виникають у професійній діяльності. Разом з тим фрустраційна толерантність не

формується у процесі трудової діяльності. Навпаки, освітянам із значним досвідом роботи (більше 5 років) притаманна особистісна фрустрованість, що вказує на фрустраційний характер умов педагогічної діяльності. Успішність проведених формуючих заходів показала, що становлення фрустраційної толерантності уможлиблюється розвитком здатності до рефлексії [18,16].

Н.Божок обґрунтовуючи психологічний зміст поняття “фрустраційна толерантність” приходиться до висновку, що до головних компонентів фрустраційної толерантності відносяться: “інтегративна якість, стійкість, витривалість у ставленні до фрустраторів, активна життєва позиція на засадах оптимізму, когнітивне оцінювання на основі рефлексії та процесах критичного мислення, що передбачають здатність прогнозування успішного подолання перешкод та знаходження оптимального виходу”[19,16].

Н.Чиженко проаналізувавши взаємозв’язок фрустраційної толерантності з емоційною стійкістю та оптимізмом людини приходиться до висновку, що фрустраційна толерантність стимулює когнітивний потенціал людини з метою використання конструктивних стратегій поведінки та виявляється в здатності приймати ситуацію, контролювати та регулювати емоційний стан, рефлексувати над альтернативами виходу, передбачати можливі наслідки і тим самим впливати на збереження позитивної установки й реалістичного оптимізму в особистості, переживати фрустрацію[20,16].

М.Вовк досліджуючи наслідки фрустраційних ситуацій у сучасного студентства, зазначає, що неминучими реакціями на фрустраційну ситуацію будуть критичні стани та їх наслідки (самобичування, гнів, відчуття безнадійності, апатія, нездатність до прийняття рішень, а також хронічна втома, втрата ваги, втеча від реальності через сон) [21,206].

А.Шамне та С.Прахова у своїй монографії “Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика” розглядають теоретико-методологічні, методичні та діагностичні аспекти проблеми фрустраційних станів та

Питання психології

реакцій сучасних підлітків; досліджується їх природа, психологічний зміст, закономірності, структура, особливості тестової психологічної діагностики і динаміка протягом підліткового віку [2].

На відміну від сучасних психологів, які досить активно досліджують феномен фрустрації в педагогічній діяльності спостерігається пасивність у цьому питанні науковців, які працюють у секторі безпеки та оборони. Виключення та певний інтерес для нас складає “Експериментально-психологічна методика вивчення фрустраційних реакцій військовослужбовців, що виконують завдання в екстремальних умовах”, розроблена О.Хміляром та Р.Момотом [22] та поодинокі дослідження фахівців-психологів Міністерства надзвичайних ситуацій, які розглядають фрустраційну толерантність, як складову професійної діяльності в екстремальних умовах (А.Большакова, 2000; І.Назаренко, 2013; М.Омельченко, 2014).

Отже, аналіз наукового доробку вітчизняних психологів показав зміщення дослідницького інтересу з роботи над створенням цілісної теорії фрустрації на міждисциплінарний та вузько спеціалізований аналіз зазначеної проблеми.

Разом з тим, на наш погляд недооцінювання наслідків фрустрації, як деструктивного психологічного стану вітчизняними психологами які працюють в силах оборони нашої держави та нехтування необхідністю своєчасного формування фрустраційної толерантності у особливого складу може привести до ускладнення і навіть зриву виконання завдань за призначенням. Власний досвід підказує, чим складніше завдання, чим екстремальніші умови їх виконання тим більше перепон, бар’єрів

виникає на шляху до їх виконання, а значить у рази збільшується вірогідність виникнення фрустрації, яка негативно вплине на результат виконання бойової задачі.

Висновки:

1. Порівняльний аналіз підходів до визначення феномену фрустрації дозволяє виокремити три основні періоди в історії вивчення зазначеного феномену в теорії та практиці психологічної думки: теоретичний, експериментальний та сучасний. Незважаючи на досить тривалий період дослідження цього феномену його тлумачення та психологічний зміст залишаються і досі дискусійними.

2. В рамках подальшого дослідження вважаємо за доцільне розглядати фрустрацію, як психічний стан особистості, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки та який визивається об’єктивно непереборними (або такі, що сприймаються суб’єктивно) труднощами на шляху до досягненню мети або до вирішення задач.

3. Широкий спектр завдань, визначений Силам спеціальних операцій Законом України від 7 липня 2016 року № 1437-VIII “Про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України” з одного боку, та специфіка виконання завдань у складі малих груп, в умовах постійного ворожого оточення та жорсткого контрозвілувального режиму, у відриві від основних сил з іншого боку, вимагає пошуків шляхів розвитку фрустраційної толерантності на етапі підготовки до виконання завдань за призначенням.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні психологічної природи, змісту та структури феномену фрустрації

Список використаних джерел

1. Хьелл П., Зиглер Д. Теории личности. СПб: Питер, 2008.- 607 с.
2. Шамне А.В., Прахова С.А. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика: монограф. К:НУБіП України, 2018.- 278 с.
3. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. Пер. с англ. В. Светлова. М: Академический проект, 2008. - 224 с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы. М: АСТ МОСКВА, 2006.-571 с.
5. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2020 -160 с.
6. Maier N.R.F. Experimentally induced abnormal behavior. Human development: Selected readings. New York: Growell,1962. p.474-483.

Питання психології

7. Barker R., Dembo T., Lewin K. Frustration and regression: an experiment with young children. Iowa : University of Iowa Press, 1941. 18, N 1, p. 1–314.
8. Большакова А.М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.09 “Психологія праці в особливих умовах”, 2000.- 191 с.
9. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб: Питер, 2001.-352 с.
10. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. Psychological Review. 1941. Vol. 48, № 4. p. 347-349.
11. Прахова С. Порівняльний аналіз етапів становлення теорії фрустрації: історична ретроспектива. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова. Психологія. 2015. Т.20. Вип. 3(37). Ч.1 с.82-90.
12. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний. Вопросы психологи № 6, 1967. с. 118-129.
13. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. СПб. : Питер, 2001.-288 с.
14. Ф. Василюк Психология переживания. Анализ преодоления критических состояний. М:МГУ им. М.В. Ломоносова, 1984.-202 с.
15. Налчаджян А. А. Фрустрация, психологическая самозащита и характер. Том1. Защитные психологические механизмы и их генезис. 2013.-24 с.
16. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М: Просвещение, 1968.- 464 с.
17. Ильин Е.П. Психофизиология состояний человека СПб: Питер, 2005.- 412 с.
18. Холодова О.О. Психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих учителів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук. Київ, 2003.- 24с.
19. Божок Н. Психологічний зміст поняття “фрустраційна толерантність” Київ, 2003. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1865/1/%20CONTENT%20OF%20THE.pdf> (дата звернення:14.10.2020).
20. Чиженко Н. Фрустраційна толерантність особистості як афективний компонент оптимізму. Психологія і особистість. 2006. №2 (10).Ч.2 с.146-155 URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2(2)_15).(дата звернення:14.10.2020).
21. Вовк М.В. Специфіка психологічних наслідків переживань фрустраційних ситуацій у сучасного студентства. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 6 : збірник наукових праць. Київ:НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. с. 197-207. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1580> (дата звернення: 18.10.2020).
22. Хміляр О.Ф. Момот Р.А. Експериментально-психологічна методика вивчення фрустраційних реакцій військовослужбовців, що виконують завдання в екстремальних умовах: Навчально-методичний посібник К.: НУОУ, 2011. - с 138.

References

2. Khell P., Zigler D. Teorii lichnosti [Personality theories]. SPb.:Piter, 2008. s.607 (in Russian).
3. Shamne A. V., Prakhova S. A. Psykholohiia frustratsiinykh staniv ta reaktsii pidlitkiv: teorii, problemy, diahnozyka [Psychology of frustrations and reactions of children: theories, problems, diagnostics]: monohraf K.: NUBiP Ukrainy, 2018. s 278 (in Ukrainian).
4. Khomi K. Nashi vnutrennie konflikty. Konstruktivnaya teoriya nevroza [Our internal conflicts. Constructive theory of neurosis]. per. s angl. V. Svetlova. Moskva : Akademicheskii proekt, 2008. s 224 (in Russian).
5. Fromm E. Begstvo ot svobody [Escape from freedom]. M: ACT MOSKVA, 2006. s.571(in Russian).
6. Frankl V. Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu [Man in search of true meaning]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. 2020 s.160 (in Ukrainian).
7. Maier N.R.F. Experimentally induced abnormal behavior. Human development: Selected readings. New York: Growell,1962. p.474-483.
8. Barker R., Dembo T., Lewin K. Frustration and regression: an experiment with young children. Iowa : University of Iowa Press, 1941. 18, N 1, p. 1–314.
9. Bolshakova A.M. Frustratsiina tolerantnist yak skladova psykholohichnoi hotovnosti pozheznykh do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Frustratsiina tolerantnist yak skladova psykholohichnoi hotovnosti pozheznykh do profesiinoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk: 19.00.09 “Psykholohiia pratsi v osoblyvykh umovakh”, 2000. s. 191 (in Ukrainian).

Питання психології

10. Beron R., Richardson D. Agressiya [Aggression]. SPb: Piter, 2001. s. 352 (in Russian).
11. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. *Psychological Review*. 1941. Vol. 48, № 4. p. 347-349.
12. Prakhova S. Porivnialnyi analiz etapiv stanovlennia teorii frustratsii: istorychna retrospektyva [Porivnialnyi analiz etapiv stanovlennia teorii frustratsii: istorychna retrospektyva], *Visnyk ONU im. I.I. Mechnikova. Psykholohiia*. 2015. T. 20. Vyp. 3(37). Ch. 1 s. 82-90 (in Ukrainian).
13. Levitov N.D. Frustratsiya kak odin iz vidov psikhicheskikh sostoyaniy [Frustration as a type of mental state]. *Voprosy psikhologii* № 6, 1967. s. 118-129 (in Russian).
14. Anan'ev B. G. Chelovek kak predmet poznaniya [Man as a subject of knowledge]. SPb: Piter, 2001. s. 288 (in Russian).
15. F. Vasilyuk *Psikhologiya perezhyvaniya. Analiz preodoleniya kreticheskikh sostoyaniy* [Psychology of experience. Analysis of overcoming cretic conditions]. M: MGU im. M.V. Lomonosova, 1984. s. 202 (in Russian).
16. Nalchadzhyan A. A. Frustratsiya, psikhologicheskaya samozashchita i kharakter [Frustration, psychological self-defense and character]. Tom 1. *Zashchitnye psikhologicheskie mekhanizmy i ikh genesis*. 2013 s. 24 (in Russian).
17. L. I. Bozhovich. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozdaste [Personality and its formation in children's reward]. M: Prosveshchenie, 1968. s. 464 (in Russian).
18. Ilin Ye.P. *Psikhofiziologiya sostoyaniy cheloveka* [Psychophysiology of human states]. SPb: Piter, 2005. s. 412 (in Russian).
19. Kholodova O.O. *Psikhologichni zasoby zapobihannia ta korektsii frustratsii u profesiinii diialnosti molodykh uchyteliv* [Psychological means of preventing and correcting frustration in the professional activity of young teachers]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupeniu kandydata psikhologichnykh nauk. Kyiv, 2003 (in Ukrainian).
19. Bozhok N. *Psikhologichnyi zmist poniattia "frustratsiina tolerantnist"* [Psikhologichnyi zmist poniattia "frustratsiina tolerantnist"]. Kyiv, 2003 URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1865/1/%20CONTENT%20OF%20THE.pdf> (data zvernennia: 14.10.2020) (in Ukrainian).
20. Chyzenko N. *Frustratsiina tolerantnist osobystosti yak afektyvnyi komponent optymizmu* [Frustratsiina tolerantnist osobystosti yak afektyvnyi komponent optymizmu]. *Psykholohiia i osobystist*. 2006. №2 (10). Ch. 2 s. 146-155 URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_2(2)_15). (data zvernennia: 14.10.2020). (in Ukrainian).
21. Vovk M.V. *Spetsyfika psikhologichnykh naslidkiv perezhyvan frustratsiinykh situatsii u suchasnoho studentstva* [Spetsyfika psikhologichnykh naslidkiv perezhyvan frustratsiinykh situatsii u suchasnoho studentstva]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment*. – Vyp. 6 : zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova, 2011. s. 197-207. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1580> (data zvernennia: 18.10.2020) (in Ukrainian).
22. Khmiliar O.F. Momot R.A. *Ekspyrymentalno-psykholohichna metodyka vyvchennia frustratsiinykh reaktsii viiskovosluzhbovtziv, shcho vykonuiut zavdannia v ekstremalnykh umovakh* [Ekspyrymentalno-psykholohichna metodyka vyvchennia frustratsiinykh reaktsii viiskovosluzhbovtziv, shcho vykonuiut zavdannia v ekstremalnykh umovakh]: *Navchalno-metodychnyi posibnyk*. K: NUOU, 2011. s. 138. (in Ukrainian).

Резюме

Павлушенко С. Н. адъюнкт кафедры морально-психологического обеспечения гуманитарного института Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПРИРОДЫ ФРУСТРАЦИИ В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В статье проанализировано процесс формирования теории фрустрации в контексте разных психологических направлений и школ; выделены основные теории фрустрации в теории и практике психологической мысли; исследовано разные подходы к определению феномена фрустрации; раскрыто взгляды на значение фрустрационной толерантности как стойкости к влиянию фрустраторов.

Ключевые слова: *фрустрация; фрустратор; фрустрационный порог; фрустрационная толерантность*

Summary

Pavlushenko S. M. Adjunct of the Humanitarian Institute of the National University of Defense of Ukraine named Ivan Chernyakhovskiy

ANALYSIS OF APPROACHES TO THE DETERMINATION OF THE NATURE OF FRUSTRATION IN THE THEORY AND PRACTICE OF PSYCHOLOGICAL THOUGHT

The specifics of the activities of servicemen of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine determine the need to develop resistance to frustration. The spy's reaction to this psychological state depends on the level of frustrating tolerance, the development of which depends on individual psychological personality traits, which create resistance to frustrators and make it easier to adapt to adverse combat conditions, training and work experience. The negative impact and destructive nature of frustration on the effectiveness of the tasks assigned to the personnel of special intelligence units of the Special Operations Forces require a study of the nature of frustration.

Purpose. *Retrospective analysis of the process of formation of the theory of frustration in the context of different psychological directions and schools, consideration of different approaches to the interpretation of the phenomenon of frustration and the formation of frustration tolerance.*

Methods. *The theoretical methods of research were used to solve the problems set in the work: analysis of scientific sources on the problem of research, synthesis, comparison, generalization.*

Originality. *Analytics, the approach to representing the interface in theories and the practicality of psychological thought, provide an opportunity to explore the nature of the emerging phenomenon in the context of a separate special repository of Special Forces.*

Conclusion:

1. Comparative analysis of approaches to determining the phenomenon of frustration allows us to identify three main periods in the history of the study of this phenomenon in the theory and practice of psychological thought: theoretical, experimental or laboratory and modern. Despite a rather long period of research into this phenomenon, its interpretation and psychological content remain controversial.

2. In further research, we consider it appropriate to consider frustration as a mental state of personality, which is expressed in the characteristics of experiences and behavior and which is caused by objectively insurmountable (or perceived subjectively) difficulties on the way to achieving the goal or to problem solving.

3. A wide range of tasks defined by the SSPO of the Law of Ukraine of July 7, 2016 № 1437-VIII "On Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine" on the one hand, and the specifics of performing tasks in small groups, in a constant hostile environment, in isolation from the main forces on the other hand, requires finding ways to develop frustrating tolerance at the stage of preparation for the assigned tasks.

We see prospects for further research in the study of the psychological nature, content and structure of the phenomenon of frustration

Keywords: *frustration; frustrator; frustration situation; frustration threshold; frustrating tolerance.*

Received/Поступила: 05.12. 20.